

DOS MOMENTS DE L'EVOLUCIÓ AGRÍCOLA DEL PLA DE BAGES

per J. VILÀ VALENTÍ

Catedràtic de Geografia de la Universitat
de Barcelona

Dins del gran cicle agrari català que comença amb la Reconquesta i arriba fins a les transformacions agrícoles recents, amb una duració total de deu o onze centúries, apareixen tres fases força clares al llarg dels sis segles inicials (1). En la primera (segles IX al XI) hom realitza la colonització agrària de nombrosos sectors de la que, encara que un xic vagament, anomenem la Catalunya vella; en la segona (últims decennis del XII i part del XIII) hom efectua la reorganització agrària de la Catalunya nova, recentment conquerida; en la tercera fase (segles XIII i XIV) hi ha un esforç dirigit a la intensificació de conreus i a creació o ampliació de regadius, gairebé sempre en funció dels petits nuclis urbans llavors existents.

Ens plau en la present ocasió, amb motiu del merescut homenatge al mestre Pau Vila, referir-nos a dos moments de l'evolució agrícola del Pla de Bages que constitueixen, ens sembla, uns bons exemples de dues de les tres fases suara esmentades. Ens referim a la fundació del monestir de Sant Benet de Bages, com un cas concret de la primera, i a la instal·lació de l'horta de Manresa, a tall d'exemple de la tercera.

I. EL MONESTIR DE SANT BENET DE BAGES

El monestir apareix al costat del Llobregat, ben a prop del límit oriental del Pla de Bages. Cap al sud, el riu s'encaixarà, més enllà de Viladordis i la Salut, dins dels conglomerats, gresos i margues del pla estructural de Can Gravat, per a formar el congost del Pont de Vilomara. Vers a l'est i cap al sud, doncs, el relleu no és pas suau; però cap al nord i cap a l'oest, en canvi, s'obre àmpliament el Pla de Bages.

(1) Ens referim a aquest gran període agrari català en la nostra comunicació a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, *L'altra cara de Catalunya: Un país d'agricultors* (Barcelona, 1971).

El monestir és edificat sobre les margues grises del bartonià d'origen marí, continuació de les de Navarcles, a l'altra banda del riu (2). Més enllà del puig de Sant Valentí, cobert de materials fluvials, a uns vuitanta metres i a uns cent trenta metres sobre el llit actual, dominen plenament les margues rogenques del bartonià continental, que tapissen gairebé tot el fons del Pla de Bages. *El monestir, centre colonitzador*

Hom parla per primera vegada, que sapiguem, d'una comunitat de monjos l'any 960; però existeixen diverses referències que fan sospitar que ja l'any 950 hom pensava en instal·lar-hi un monestir (3). La consagració de l'església fou efectuada el desembre del 972.

En aquells moments havien passat dues o tres generacions des del començament del repoblament i de la colonització agrícola del Pla de Bages, empresa per Guifré, comte de Barcelona (4). Llavors hi ha cites concretes d'ocupació de terres localitzades a Artés, a uns 6 ó 7 qm. al nord d'on, més endavant, fou instal·lat el monestir. Quan fou efectuada la consagració del temple, hom concedí diversos camps i vinyes properes; això mostra que existia ja una certa colonització agrícola (5). El monestir de Sant Benet constituí l'avançada espiritual i temporal a les terres de l'interior de Catalunya, no lluny de la ciutat de Manresa, petit nucli urbà, però amb prou força per a intentar presentar-se, a vegades, com a cap de bisbat i comtat. Malgrat tot, Manresa fou en part destruïda a començaments del segle XI. Fins cap a la meitat d'aquesta centúria, el monestir visqué en un ambient de faixa fronterera.

Així doncs, des de bon començament, Sant Benet de Bages és abocat a una tasca de reorganització d'homes i de conreus i a unes activitats d'instal·lació de nous assentaments. Indubtablement assaja de jugar, a la Depressió Central Catalana, un paper important com a centre colonitzador. El monestir tingué algunes propietats força allunyades, com el poble i parròquia de Les Preses, en el comtat de Besalú. Però el que predominaven eren alguns masos no massa allunyats i sobre tot nombroses parcel·les de terra campa i vinyes, molt a prop del monestir, sobre les costes properes i les planes de Navarcles i de Sant Fruitós, inclòs el puig actualment anomenat de Sant Valentí (*Montpeitanus*, a la documentació de l'època), sovint dit simplement el Puig.

El noble Sala, un latifundista

Del noble Sala, fundador del monestir, en sabem prou per a poder afirmar que era un d'aquests «homes majors» que —políticament i administrativament

(2) J. VILÀ VALENTÍ, *La comarca de Bages. Estudio de Geografía regional*, tesis doctoral, Madrid, 1956, part 1.ª, caps. I i II. Instituto Geográfico y Catastral, Fulla 363, *Manresa*. A. DE LARRAGAN I V. MASACHS, *Mapa geológico de España, hoja 363, Manresa, i Explicación de la hoja n.º 363, Manresa*, Madrid, 1956.

(3) Vegeu aquestes notícies recopilades a la millor obra sobre el cenobi bagenc: F. SOLÀ, *El monestir de Sant Benet de Bages*, Manresa, C.E. Comarca Bages, 1955; pp. 25, 27-29, 295.

(4) J. VILÀ VALENTÍ, *La comarca de Bages*, cit., part. 2.ª, cap. I. Aquesta colonització de Guifré ha estat especialment assenyalada per R. D'ABADAL, *Els primers comtes de Barcelona*, Barcelona, 1958; cap. VI.

(5) L'acta de consagració a què ens referim apareix a P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, ap. CXII. Pel altra banda, F. SOLÀ publicà el text del document original, dipositat a la biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, procedent de la Seu d'Urgell (*El monestir de Sant Benet de Bages*, cit., pp. 34-44).

per sota del marquès i dels comtes— constituïren un factor fonamental en la reorganització territorial i econòmica de la Marca. En Sala, emparentat amb algunes jerarquies polítiques i religioses, formava part d'un estrat social que aconseguia ja una certa maduresa i que tenia consciència clara del paper que jugava en la reorganització del país.

Probablement el noble Sala nasqué a principis del segle x. Durant el cinquè decenni, quan En Sala tindria uns quaranta o quaranta cinc anys, apareix adquirint diverses cases i parcelles en el comtat d'Ausona (6). Llavors estaria ja casat amb Ricardis, vídua d'un tal Alienard, probablement també un gran propietari, en el comtat de Besalú. Ricardis havia rebut d'Alienard el terme de Les Preses. El matrimoni tingué, al menys, quatre fills: tres presents en l'acte de consagració de l'església de Sant Benet, l'any 972 (un fill, Isarn, «baró iHustre», i dues filles, Aigo i Quixilona) i un absent (Guifré); hi assistí també una neta filla d'Aigo, Filmara, que era abadessa no sabem d'on. En Sala era oncle de *Wisado*, bisbe d'Urgell, que assistí també a la consagració. Però no hi poderen ésser presents, en canvi, Ricardis, que havia mort «quan els murs del temple arribaven a dalt» (dos o tres anys abans de la consagració?) ni el propi Sala, «baró eximi, ric i insigne» que havia mort després, probablement molt poc abans de la consagració (any 971?). En Sala tindria llavors uns setanta anys: l'acta de consagració ens ho confirma, tot dient-nos que fou home que havia arribat a la vellesa.

La clara consciència del paper que ell jugà ens ho mostren diversos fets reflexats en la documentació, especialment la seva decisió de fundar un monestir i de dotar-lo àmpliament. La raó fonamental que hom presenta és, al mateix temps, religiosa i —podríem dir, d'acord amb el sentit inicial del mot— patriòtica, ja que «orationes optime defendent patriam» (7). En Sala havia disposat, per altra banda, que els abats del nou monestir fossin elegits entre gent de la seva família. El seu sentit de defensa material i bèl·lica del país l'havia mostrat acceptant els castells d'Òdena i Maians, amb els seus termes, en la que fou franja fronterera —mirant cap al sud, vers i àdhuc dins de la conca de l'Anoia o d'Igualada— durant la segona meitat del segle x i primera de l'XI.

Però el que ens interessa destacar especialment és que el noble Sala era un gran terratinent, un latifundista. Apareix ja adquirint terres, com hem dit, els anys 940-50. Cap a l'any 950 comença a comprar a prop de Navarcles (8), potser pensant ja fundar un monestir, que hom començà a construir, en el lloc on és bastit actualment, probablement l'any 967. Fins al moment de la consagració del monestir de Sant Benet, aquest havia rebut les següents donacions procedents del patrimoni d'En Sala o de la seva muller:

(6) La informació sobre En Sala apareix gairebé sempre dins de la documentació del monestir de Sant Benet, en la seva etapa inicial. Aquesta documentació ha estat i està encara força dispersa: Arxiu Guitart, a Manresa (després Centre Excursionista de Bages i Arxiu Abadia Montserrat); Biblioteca de Catalunya i Biblioteca de la Universitat, a Barcelona; Arxiu Abadia de Montserrat. Hi ha també informació a l'acta de consagració de Sant Benet, citada. Vegin F. SOLÀ, *El monestir de Sant Benet de Bages*, cit., pp. 17-18 especialment.

(7) Acta de consagració de l'església.

(8) Els primers documents que coneixem, en aquest sentit, fan referència a l'any 950 (adquisició per permuta de l'Angle, *ipso Angulo de Montepeitano*, on fou construït el monestir) i a l'any 960 (Sala compra una parcel·la cerealista, «en el comtat de Manresa en el lloc anomenat *Navarculas*», que havia estat aconseguida per apriació).

Any Finques o parcelles

- 960 Poble i parròquia de Les Preses, amb el seu terme, comprnent diversos llogarrets.
- 967 L'Angle de Montpeità, en el terme de Navarcles, precisament on fou construït el monestir.
- 967 El Pont, en el terme de Navarcles.
- 967 Diverses cases i terres, en el terme de Sant Fruitós.
- 967 El castell de *Medianum* (Maians) amb els seus termes.

Evidentment sembla que quan van a començar, cap a l'any 967, les obres del monestir definitiu —ja que és probable que hi hagués una comunitat que vivia provisionalment a prop de l'Angle—, En Sala augmentà les seves donacions. Abans, l'any 964, el levita Wadimir, probablement un gran terratinent també, que vivia a la ciutat de Manresa, havia fet una quantiosa aportació en terres al monestir de Sant Benet, la qual temporalment quedarà entre la donació d'arrencada de Na Ricardis i En Sala (any 960) i les, ja de consolidació, d'En Sala (any 967).

Malgrat les pèrdues documentals que hagin ocorregut tenim la informació suficient per a afirmar, entre les donacions esmentades i les notícies sobre altres propietats, que evidentment En Sala posseïa nombroses propietats rurals, bona part de les quals passen al monestir que estudiem. Desconeixem, en canvi, què va deixar als seus fills, la qual cosa ens permetria tenir una idea més exacta del patrimoni que arribà a tenir En Sala.

El monestir, un centre vitícola?

D'aquesta forma Sant Benet de Bages es convertí en un important centre rural, ja a començaments de l'octau decenni del segle x. Per altra banda, a part de les donacions d'En Sala i la seva muller, el monestir havia rebut ja altres propietats, entre les que destacaren les ja citades de Wadimir. A continuació indiquem les que coneixem :

<i>Any</i>	<i>Finques o parcelles</i>	<i>Origen de la propietat</i>
964	Diversos alous a Seva, Mata, Bages, Manresa, Maians, Cornet i Voltregà	Donació de Wadimir.
964	Unes vinyes a Badalona	Donació de Wadimir.
966	Un alou a l'Angle de Montpeità	Donació de Ermegild i la seva esposa.
967	L'alou dit El Pont, a Navarcles	Donació de Radulf.
968	Una mojada de vinya, en el Montpeità	Donació de Radulf.

Tinguem en compte, a més, que en el mateix moment de la consagració de l'església —realitzada, segons hem tingut ocasió d'assenyalar, a la fi de l'any 972— rep de diversos assistents a l'acte quinze donacions de finques o parcel·les de terra.

Si ens fixem en les donacions rebudes, dos fets ens permeten sospitar que el monestir s'estava convertint no sols en un centre agrari sino concretament en el propietari de nombroses vinyes, és a dir, en un centre vitícola del Pla de Bages. En efecte, el nombre de vinyes que arriba a posseir és ja força elevat; es tracta, en bona part, de vinyes que sembla estaven vora el monestir, possiblement als vessants i a la part alta del Puig de Sant Valentí o en la seva perifèria.

Des dels primer moments, hom cita vinyes entre les adquisicions d'En Sala i entre les donacions fetes a Sant Benet de Bages, tant per ell com per altres. En aquest sentit el document més antic sembla ésser de l'any 961, quan Sala comprà a Ansedeo una vinya a Navarcles (9); probablement està inclosa en alguna donació feta, set o vuit anys més tard, al monestir. Recordem que Radulf, l'any 968, entregà també una vinya propera. Hi ha altres donacions de vinyes, però allunyades del centre monacal.

En canvi, les donacions fetes en l'acte de consagració de l'església sembla que es refereixen a vinyes molt pròximes. De les quinze finques o parcel·les de terra rebudes pel monestir en aquell moment, dotze són concretament vinyes o contenen alguna peça de vinya. És curiosa la donació de Recosine que cedeix no sols dues *mediates* (mojades) de vinya sinó també instruments per a la producció vinícola i una *tonna* (bóta) i un *cupo* (cup o tina). Si tenim en compte que en els sectors propers a Artés i Cabrianes, colonitzats des de fa dues o tres generacions, a partir de la repoblació de Guifré, apareixen també amb insistència diverses cites referents a vinyes, podem sospitar que en la faixa oriental del Pla de Bages s'estava formant un vinyar important, que en part cau sota el domini de Sant Benet de Bages, el qual menarà la seva reorganització i expansió. Es tractaria de l'inici del primer vinyar destacat de les Depressions central i prelitoral catalanes, a part del que probablement sorgí també en aquells moments al voltant del monestir de Sant Cugat, al Vallès occidental.

D'aquesta manera, el monestir de Sant Benet s'hauria convertir en un centre vitícola. Mantinguda aquesta tendència, tingué una evident importància per a la comarca bagenca. És veritat que en els segles medievals existiren vinyes en sectors més septentrionals, prepirinencs i àdhuc pirinencs, com a la Plana de Vic i a la Cerdanya. Però el vi de Bages tenia indubtablement una millor qualitat i més força. En els segles moderns el comerç del vi cap a les comarques de muntanya és ja important; llavors és quan van desaparèixer les vinyes buara esmentades. En el segle XIX, el Bages constitueix encara la comarca vitícola més important de tot Catalunya.

Sigui com sigui, és indubtable que en els últims decennis del segle X al voltant del monestir el nombre de vinyes era ja considerable. No ens pot estranyar, doncs, la sorprenent etimologia que apareix en els *Miracula Sancti Benedicti* (10) segons la qual el topònim Bages procediria no res menys que del nom de Bacus, el deu pagà del vi.

(9) F. SOLÀ, *El monestir de Sant Benet de Bages*, cit., p. 17.

(10) A. M. ALBAREDA, *L'abat Oliva fundador de Montserrat (971?-1046)*, p. 181.

II. LA CREACIÓ DE L'HORTA DE MANRESA

Un altre moment interessant en l'evolució agrícola de Bages apareix amb motiu de la creació de l'horta de Manresa. Aquest fet succeí el segon terç del segle XIV. Hom començà a parlar seriosamen del projecte l'abril del 1339; les obres del canal —conegut simplement per la Sèquia— s'emprengueren a finals del 1339 i foren acabades l'any 1383. Parlarem sols d'alguns aspectes que ara ens interessa destacar, deixant apart certes qüestions de jurisdicció i altres problemes que feren famosa l'obra a què ens estem referint (11).

Les condicions físiques

L'aigua per a l'horta no procedeix pas del Cardener, el corrent que voreja la ciutat de Manresa. En efecte aquest riu passa relativament encaixat i per a ésser aprofitades les aigües haurien hagut d'ésser considerablement elevades. Tenint en compte aquest fet, sorgí la idea d'obtenir-les del Llobregat. Per altra banda, aquest últim corrent presenta un cabal considerablement superior al del Cardener, el que assegura la possibilitat d'aconseguir amb regularitat una quantitat relativament important d'aigua.

La presa fou construïda al peu del puig on és bastit el castell de Balsareny. La Sèquia segueix aproximadament paral·lela al Llobregat fins al congost de Sallent. Entra en el Pla de Bages a uns 300 m d'altitud i l'atravessa completament, de nord-est a sud-oest. En realitat descendeix suaument aprofitant el nivell d'erosió fonamental del fons del Pla (300-290 metres), que enrasa amb les terrasses fluvials altes, que resten actualment a uns 80 m d'altura relativa sobre el llit actual. D'aquesta manera, ja força a prop del Cardener, les aigües de la Sèquia queden penjades sobre les restes de l'esmentat nivell (L'Agulla, serrat de Cal Vinyes, El Guix) i poden ésser fàcilment distribuïdes pels vessants que haixen cap al riu. En aquest sector, entre el Puig Mercadal o del Carme (257) i el Puig Cardener (240 m), aquest últim dominant directamen el riu —el llit del qual és a 200 m.—, es troba el nucli urbà de Manresa.

De la resclosa inicial fins a l'Agulla, la Sèquia presenta una longitud de 26,8 qm. En dit punt, per on penetra en el terme municipal de Manresa, es divideix en dos ramals, un cap al oest i sud-oest (El Poal, Mas d'En Pla, Puig Berenguer) i un altre cap al sud, fins arribar a la partida anomenada de Sant Pau. La construcció hagué de resoldre nombrosos problemes tècnics, amb sol·lucions atrevides, com la mina subterrània del Balç de Balsareny (870 m de longitud) i la del mas de les Coves (152 m). Tenint sols en compte la Sèquia pròpiament dita, l'obra comprén 31 ponts i 60 pontarrons; en els dos ramals esmentats, ja dins del municipi manresà, apareixen a més 3 ponts i 11 pontarrons.

L'horta i la ciutat

No hi pot pas haver dubte de l'estreta relació existent entre la sèquia construïda i la ciutat de Manresa. El que sorgí fou, en definitiva, una horta

(11) Les dades les recollim de la nostra tesi doctoral (*La comarca de Bages*, cit., 2.ª part, cap. II), i d'un interessant estudi monogràfic: J. SARRET ARBOS, *La cèquia de Manresa*, Manresa, Estampa Catòlica Vives, 1906.

en funció d'una ciutat. A més de l'aprofitament per a regar, l'aigua fou utilitzada per al consum directe dels manresans i àdhuc per a diversos aprofitaments industrials.

Sols un municipi amb força política i econòmica podia evidentment emprendre amb èxit una obra així. Manresa, cap de vegueria, aconseguí el permís i beneplàcit de Pere el Cerimoniós, juntament amb la possibilitat d'unes ajudes econòmiques; seguint aquesta línia, Alfons el Magnànim atorgà una especial salvaguardia reial. La ciutat, per altra banda, mostrà una forta empena en el segle XIV. Durant aquesta centúria, la de la construcció de la Sèquia, Jaume II concedí a la ciutat de Manresa el règim municipal (1315) i hom bastí les esglésies d'El Carme (el convent fundat l'any 1308; l'església fou acabada el 1394), la Seu (començada l'any 1322) i Sant Domènec (començada el 1321 i acabada l'any 1438) i hom amplià considerablement les muralles, entre 1365 i 1385 aproximadament, quedant un recinte amurallat que es mantingué durant cinc segles.

És també aquesta força de la ciutat la que aconseguí resoldre o reduir nombroses dificultats que aparegueren a mesura que el projecte de la construcció de la Sèquia anava endavant. Ja de bon començament, per exemple, hi hagué una forta protesta del municipi de Santpedor i del bisbe de Vic —senyor temporal de Castellnou de Bages, Sallent i Artés— contra les imposicions que gravaven no solament als ciutadans de Manresa sinó els altres veïns de la vegueria. Més endavant, a finals del 1340, s'inicià amb el bisbe de Vic un viu conflicte que durà més de quatre anys. Però el nucli manresà superà aquestes i altres dificultats que s'anaren presentant.

Des de l'inici del projecte, el que la ciutat volgué resoldre decisivament era el problema del seu abastament en certs productes agrícoles, concretament en cereals panificables, blat sobre tot. En el privilegi d'autorització de la Sèquia, atorgat per Pere el Cerimoniós el 23 d'agost de 1339, consta explícitament que la manca de plujes ha produït una *magnam sterilitatem ac bladii carentiam* (12). És el greu problema de l'abastament de pa de la població urbana el que Manresa tenia plantejat, com tantes altres ciutats. El que inicialment, doncs, hom intentà, fou de crear una horta destinada sols al propi mercat de la ciutat, un nucli urbà que agruparia en la segona meitat del segle XIV de 3.000 a 3.500 habitants (13).

L'horta, que de moment arribà a tenir segons sembla una extensió d'una tercera part de l'actual, és a dir, unes 350 ha, volgué assegurar una producció que en els secans és molt irregular. Fou simplement una horta de seguretat d'abastament per a la població urbana. Subministrà també hortalisses i verdures que eren venudes diàriament o setmanalment en l'àrea del mercat, al peu del Puig Mercadal. Estem lluny encara d'una horta que intenta escapar-se de la limitada demanda del nucli urbà proper, buscant unes sortides comercials amb mercats més amplis. Els hortolans ocupaven la mateixa horta, donant lloc a un poblament intercalat dispers o ocupaven uns barris extramurs, primerament el de Les Escodines, més tard el del Remei.

Ja avançada la construcció de la Sèquia, la ciutat preparà la correcta dis-

(12) Apèndix I en l'obra citada de J. SARRET ARBOS, *La Cèquia de Manresa*, pp. 169-174.

(13) J. VILÀ VALENTÍ, *La ciutat de Manresa*, Premi Blasi i Vallespinosa de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1958.

tribució de les aigües i volgué assegurar, cara al futur, la continuïtat de l'obra realitzada. Per a resoldre el primer problema, el Consell manresà nomenà l'any 1376 una Junta de sis membres que havien de fer-se càrrec de tots els assumptes *super irrigatione aque Cequie* (14); respecte a la segona qüestió, hom concedí a la ciutat, l'any 1385, el privilegi de poder elegir una persona, el sequier, que tenia per missió encarregar-se de la conservació del canal i de les seves obres i tenir cura, al mateix temps, de què no hi hagués destorbs a un aprofitament exclusiu de les aigües pels manresans. Per a subratllar encara aquests últims aspectes fou imposada l'obligació que els consellers havien de portar a terme anualment una visita ordinària a la Sèquia per a comprovar i resoldre qualsevol eventualitat o irregularitat que podés presentar-se (15).

La ciutat defensà gelosament en el futur aquest conducte que assegurà l'aigua i la producció agrària. Una amorosida defensa, que a voltes es tornà feréstega. A principis del segle XVII hom parla de la Sèquia com de «la pubilla de Manresa». Ja en ple pairalisme en el camp català, hom no podria pas expressar amb més força i justesa el valor d'aquesta canal. Quina, i per la mateixa època, l'any 1610, un famós bandoler, l'Escolanet de Polinyà, atemptà contra la Sèquia, destruint gran part del Pont del Vilar i llençant grosses pedres sobre la canal, en el Balç de la Roqueta, fins a aconseguir interrompre-la, la ciutat reaccionà ràpidament. Poc després, el bandoler fou hagut i ajusticiat; durant un temps el seu cap quedà penjat, com a perdurable escarment, al cap d'amunt de la torre del portal de Sobrerroca (16). Hom no podia pas expressar, ens sembla, en forma més contundent, el valor que la Sèquia i l'aigua tenien per a la ciutat i l'horta de Manresa.

(14) J. SARRET ARBOS, *La cèquia de Manresa*, cit., p. 106.

(15) Arxiu Municipal de Manresa, *Libre Verd*, fols. 78-79.

(16) M. CANYELLES, *Descripció de la Grandesa y Antiquitats de la ciutat de Manresa*, Manresa, 1896; pp. 180-181. Vegi's també: J. SARRET ARBOS, *La Cèquia de Manresa*, cit., pàgines 134-135.